

11. Інституту Журналістики - 60! / [упорядник В. Є. Шевченко ; за заг. ред. В. В. Різуна]. - К. : ІЖ, 2007. - 48 с.
12. Тимошик М. Видавнича справа та редагування - нова спеціальність напрямку "Масова комунікація" / М. Тимошик // Пам'ять століть. - 2007. - № 3. - С. 22-23.
13. Різун В. Київська школа журналістики: у просторі і часі / В. Різун // Пам'ять століть. - 2007. - № 3. - С. 13.
14. Архів КНУ ім. Т. Г. Шевченка. - Спр. 15-1-20. - Протокол засідання кафедри періодичної преси № 3 від 26 листопада 1999 р.
15. Архів КНУ ім. Т. Г. Шевченка. - Протокол засідання вченої ради Інституту журналістики № 3 від 10 січня 2000 р.
16. Архів КНУ ім. Т. Г. Шевченка. - Протокол засідання вченої ради № 4 від 31 січня 2000 р.
17. Архів КНУ ім. Т. Г. Шевченка. - Спр. 15-1-20. - Протокол засідання кафедри періодичної преси № 5 від 31 січня 2000 р.
18. Архів КНУ ім. Т. Г. Шевченка. - Протокол засідання вченої ради № 6 від 27 березня 2000 р.
19. Архів КНУ ім. Т. Г. Шевченка. - Протокол засідання вченої ради № 7 від 7 квітня 2000 р.
20. Чекмишев А. В. Про основні напрями наукової діяльності Інституту журналістики на 2000-2003 роки / А. В. Чекмишев // Архів КНУ ім. Т. Г. Шевченка. - Протокол засідання вченої ради № 5 від 28 лютого 2000 р.
21. Різун В. Здобутки українського журналістикознавства в Київському університеті / В. В. Різун // Українське журналістикознавство. Дисертаційні дослідження, 1982-2000 рр. : бібліографічний покажчик. - К., 2000. - 63 с.
22. Архів КНУ ім. Т. Г. Шевченка. - Спр. 15-1-21. - Протокол засідання кафедри періодичної преси № 1 від 8 вересня 2000 р.
23. Архів КНУ ім. Т. Г. Шевченка. - Спр. 15-1-21. - Протокол засідання кафедри періодичної преси № 2 від 9 жовтня 2000 р.
24. Архів КНУ ім. Т. Г. Шевченка. - Протокол засідання вченої ради № 5 від 28 лютого 2000 р.
25. Архів КНУ ім. Т. Г. Шевченка. - Протокол засідання вченої ради № 8 від 24 квітня 2000 р.
26. Горлов А. Уроки журналістики і життя / А. Горлов, М. Сорока. - К. : ВАТ "Видавництво "Київська правда", 2002. - 328 с.

V. Haydamaka

TRAINING FOR JOURNALISTIC OF MEDIA IN UKRAINE: INSTITUTE OF JOURNALISM OF UNIVERSITY. TARAS SHEVCHENKO (1997-2000)

The article highlights aspects of journalism training personnel for the mass media in Ukraine by the example of the Institute of Journalism of University. Shevchenko in 1997-2000

Keywords: *journalistic staff, education, curricula, programs, work placements, Department, Institute of Journalism.*

© В. Гайдамака

Надійшла до редакції 06.10.2011

УДК 94 (438)"1918-1939"

ІДЕЇ МЕСІАНСТВА "ВЕЛИКОЇ ЕМІГРАЦІЇ" В КОНЦЕПЦІЇ ПРОМЕТЕЇЗМУ ПОЛЬЩІ 20-30-х рр. ХХ ст.

ВОЛОДИМИР КОМАР,

*кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії слов'ян
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Розкрито вплив ідей "Великої еміграції", зокрема А. Міцкевича, на формування концепції прометеїзму, яка передбачала розпад СРСР на окремі національні держави з перспективою їх об'єднання у федерацію з Польщею.

Ключові слова: *месіанство, прометеїзм, "Велика еміграція", концепція прометеїзму, А. Міцкевич.*

Постановка проблеми та стан її вивчення. У 1795 р. розпочався період бездержавного існування Польщі, що була поділена між "трьома чорними орлами" - Росією, Австрією та Прусією. Після краху Речі Посполитої поляки пережили велике потрясіння, але й одночасно великий духовно-патріотичний підйом, що особливо проявився в еміграції у Франції.

У цей період прометеїзм став ідеєю бунту проти іноземних поневолювачів. Польща, як титан Прометей, повстала проти несправедливості й закликала до національно-визвольної боротьби народи, які перебували під гнітом Російської імперії. У польській політичній думці вперше ці ідеї прозвучали у книзі Юзефа Павліковського, виданій у 1800 р. Як ідео-

№ 6 (113) вересень-жовтень 2011 р.

лог повстання під проводом Т. Костюшка 1794 р., він уважав, що одним зі шляхів відродження незалежної Польщі було б пробудження відцентрових тенденцій народів царської Росії, а передусім козацтва й України [1, с. 11].

Обрана тема в контексті інших проблем привертала увагу польської [2] і російських істориків [3]. В українській історіографії її актуалізовано в дослідженні Юлії Щегельської [4]. Ми поставили за мету розкрити вплив ідей месіанства "великої еміграції" на формування концепції прометеїзму Польщі 20-30-х років ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Польський месіанізм, що прозвучав на повну силу в трагічний момент польської історії в невмирущих творах А. Міцкевича, не був чимось чужим або винятковим у традиціях народу. Його передвісником стала ідея про Польщу як про "Християнський мур" Європи і поляків - її оборонців - перед загрозою зі Сходу, що став елементом сарматської ідеології польської шляхти доби бароко [3, с. 73]. Польща - з'єднуюча ланка двох світів і непереможний кордон, "Християнський мур" усього тогочасного світу [5, с. 53]. Доки Польща в середньовіччі становила останній бастион латинської культури на сході, доти Європа не відчувала загрози від диких орд, які постійно надходили зі сходу. Лише з появою Московського царства ідея Польщі як першого бастиону в обороні християнства помалу перетворювалася на фікцію. Остаточно вона зазнала поразки в часи втрати незалежності Речі Посполитої після трьох її розподілів. Прометеїзм об'єднав у собі Ягеллонську ідею та ідею Польщі як "Християнського муру" Європи на засадах добровільного об'єднання народів, що прагнули свободи й національного визволення [6, с. 180].

Польський прометеїзм зародився на початку ХІХ ст. в еміграції на ґрунті ностальгії за колишньою величиною й могутністю Речі Посполитої, за "золотим віком" і розквітом шляхетської демократії. Ідея прометеїзму після розподілів Речі Посполитої вселяла надію на визволення й відродження незалежної польської держави. Вона відображала погляди польської шляхти, яка на початку ХІХ ст. продовжувала виступати репрезентантом усього польського народу.

Її найдостойнішим представником був князь Адам Єжі Чарторийський (1770-1861). Будучи другом дитинства імператора Олександра І (1801-1825) й займаючи найвищі посади в Російській імперії, він залишався польським патріотом і прихильником ідеї відродження Речі Посполитої. Перебуваючи на посаді міністра закордонних справ Російської імперії, він намагався поєднати польський національний інтерес із визвольними прагненнями пригноблених Росією народів [7, с. 4].

Опинившись в еміграції після поразки листопадового повстання 1830-1831 рр. у Королівстві Польському, князь Чарторийський звернув увагу на спільність турецько-перських інтересів, у яких "...ці дві держави могли б використати в боротьбі проти Москви всі народи Кавказу" [8, с. 5]. Пізніше він започаткував видання спеціального часопису, із якого європейські народи довідувалися про справжні наміри зовнішньої політики Росії. Особливе місце в цих публікаціях займали теми Великої Кавказької війни,

яка розпочалася в 1817 р. У ній польські патріоти стали за захист чеченського народу, який під проводом імама Шаміля боровся з переважаючими силами росіян на Кавказі. Чимало поляків дезертувало з російської армії й перейшло на бік повстанців. Стараннями князя Чарторийського в 1841 р. у Стамбулі була створена польська місія, завданням якої була координація діяльності поляків на сході. Так формувалися традиції, які в міжвоєнний період стали складовими польської прометеївської політики на Кавказі.

Як лідер консервативного крила "Великої еміграції" і "некоронований король" А.-Є. Чарторийський розпочав розробку концепції Польщі, яка б очолила боротьбу неросійських народів Російської імперії [2, с. 48-49]. Він звернув увагу на територію від Фінляндії аж до Кавказу, які відокремлювали етнічні російські землі від Західної Європи. Програма демонтажу імперії Романових опиралася на спротив неросійських народів. Із цією метою з "Готелю Ламбер"¹ [9, с. 59] направлялися емісари на схід, які проводили політичну лінію князя, причому не лише в Росії. У баченні князя національно-визвольні повстання в Російській імперії повинні були синхронізуватися із зовнішньою агресією з боку західних держав проти неї. Цій концепції була підпорядкована діяльність еміграції "Готелю Ламбер" аж до 40-х рр. ХІХ ст.

Прикладом жертвовності в ім'я ідеї свободи народів стало життя й діяльність Міхала Чайковського (1804-1886). Він уважав себе поляком, але ідея незалежної Польщі була нерозривно пов'язана з ідеєю вільної України². У 1841 р. за дорученням князя Чарторийського М. Чайковський вирушив із політичною місією до Стамбула. Там він налагодив контакти з владою султанської Туреччини, а також із горцями Шаміля, які воювали проти Росії. Проте основна мета М. Чайковського полягала в тому, щоб підняти повстання проти російського панування в українських землях. Його рушійною силою мала стати козацька спільнота в нижній течії Дунаю, в Добруджі [10]. Там жили нащадки запорожців, т. зв. дунайські козаки. Задля досягнення своєї мети в 1850 р. М. Чайковський несподівано для багатьох прийняв іслам і став називатися Мегмед Садик Паша [11, к. 213]. У Кримській війні з Росією 1853-1856 рр. він організував два козацькі полки з добровольців-слов'ян і боровся на боці Османської імперії. Згодом, козаки під керівництвом поляка Садик Паші (М. Чайковського) були відправлені до Грузії з метою визволення від російських військ фортеці Карс. Приклад М. Чайковського унікальний, однак уже в ХХ ст. непоодинокими були факти участі поляків на боці різних держав, які воювали з Росією.

Завдяки своїй діяльності й ідеям національно-визвольної боротьби польська еміграція 30-40-х років ХІХ ст., яка перебувала у Франції, була названа нащадками "Великою еміграцією". Завдяки її діяльності в Парижі народився польський месіанізм [12, с. 200]. Це відбулося внаслідок трагічних переживань по-

¹ "Готель Ламбер" - постійна резиденція князя А.-Є. Чарторийського з 1843 р. на острові Св. Людовика в Парижі.

² По материнській лінії М. Чайковський був нащадком козацького гетьмана ХVІІ ст. Івана Брюховецького.

разки листопадового повстання [13, с. 167]. Після третього поділу Речі Посполитою в 1795 р. почала створюватися нова концепція польського месіанства, опертого на ідеали романтизму. Якщо в так званому старопольському месіанстві йшлося про роль польської держави в Європі, то в новому, романтичному, - про роль польського народу, який був покликаний самим Богом опікуватися християнством [4].

Видатний польський поет і філософ Зигмунт Крассінський (1812-1859), який майже все життя перебував в еміграції, також звертав увагу на небезпеку для Європи з боку Москви, яка, нечувано зміцнившись за рахунок поділів Речі Посполитої, може шляхом знищення польської нації здобути владу над усією Європою [14, с. 60]. Він відводив Польщі роль посередника й третейського судді, яка надана їй Провидінням, на кордоні Заходу і Сходу. Він порівнював Польщу із старшою сестрою, яка допомагає народам у їхній боротьбі за незалежність.

Броніслав Трентовський (1808-1869) - один із творців польської національної філософії - писав свою статтю в еміграції з упевненістю, що Польща звільниться з-під влади Росії, як колись Греція звільнилася від влади Римської імперії. Він протиставляв розвинуту Польщу "напівдикій" Росії. Повторював, що історія вчить, коли народ менш освічений або просто дикий підкорив інший народ, що досяг більш високого ступеня освіченості, то не перемає переможеного, а, навпаки, переможений переможця зуміє переробити на свій лад. "Жити з москалями у згоді й навчати їх, ополячувати їх дух" - це він вважав прикладом справжнього польського патріотизму [15, с. 81]. Ідейно-філософська спадщина польських еміграційних діячів стала базою для формування польської суспільної свідомості не лише серед поляків за кордоном, а й тих, які жили в польських землях, у тому числі й під владою Росії. Ідеї, що прозвучали у творах польських філософів і патріотів, пізніше стали складовими теорії польського прометеїзму.

Ідеї прометеїзму й месіанства в той час з особливою силою прозвучали в польській романтичній літературі, яка також була великою передусім величністю польського національного поета Адама Міцкевича (1798-1855). Одним із способів зміцнення патріотичних настроїв серед шляхетської молоді стало формування засобами літератури взірців народних героїв, як, наприклад, Конрад із третьої частини "Дзядів" А. Міцкевича, що була написана під враженням листопадового повстання й завершена у 1832 р. Конрад, за задумом А. Міцкевича, був подібний до Прометея, бо з любові до свого народу він збунтувався навіть проти Бога [16]. Літературний герой поставив собі за мету мобілізувати польський народ до боротьби за свободу й зробити його прикладом для інших поневолених народів. Поляки не погоджувалися зі своїм підневільним становищем, а художня література живила їхній патріотичний дух і готувала до боротьби за свободу батьківщини.

У забороненій в Росії "Книзі польського народу і пілігримства польського" авторства А. Міцкевича ідея польського месіанізму знайшла своє найповніше втілення. "Душа польської нації - польське пілігримство", - цими словами починається проїня-

та ідеєю національної свободи й польського месіанізму книга А. Міцкевича. Пілігрими в його розумінні - це мандрівники мимоволі, польські емігранти, які після поразки польського повстання 1830-1831 рр., жорстко придушеного російським царем Миколою I (1825-1855), розбрелися по світу. Проте поет свято вірив у те, що вони не зіб'ються з правильного курсу на святу землю - вільну Польщу, рано чи пізно зуміють досягти своєї мети.

Розуміючи світоглядну й ментальну відмінність поляків і росіян, А. Міцкевич у своїй "Книзі польського народу і пілігримства польського" заповідав полякам боротися за Свободу проти тиранії, яка була головним ворогом західної європейської цивілізації. Але не лише за свою свободу, а й проти тиранії в усьому світі. А. Міцкевич на прикладі гасіння пожежі в місті в алегоричній формі навчав своїх одноплемінників, що лише ті, хто виступить на захист суспільного блага, може розраховувати на порятунок власного маєтку, а хто піклується лише про своє, той втратить усе: "Місто це - Європа, вогонь - її ворог, деспотія, а люди, що сплять, - німці, а ті, що стоять у дверях і спостерігають, - французи й англійці, а добрі люди - поляки" [17, с. 26]. "Сійте любов до Батьківщини і дух самопожертви й будьте впевнені, що постане Річ Посполита великою і прекрасною", - писав він. Творчість А. Міцкевича справила глибокий вплив на свідомість поляків, на розуміння своєї ролі у світі як богообраного народу, ідейного борця за свободу всіх людей. Під її впливом сотні поляків змагалися в арміях різних держав світу з російським царизмом і вважали свою боротьбу внеском у визволення рідної землі від іноземних поневолювачів.

Ідея богообраності не була винятковим явищем того часу, і не лише польська історична традиція могла похвалитися таким досягненням. Спільним для поляків і росіян, окрім приналежності до єдиного слов'янського кореня, була месіанська свідомість. І російський, і польський месіанізм були тісно пов'язані з християнством, переплетені апокаліптичними сподіваннями й відчуттями. Однак лише в поляків ідея національного месіанізму досягла найвищого підйому й напруження [18, с. 162], - визнавав російський філософ Микола Бердяєв (1874-1948), який з 1922 р. перебував в еміграції. Він уважав, що польський месіанізм більш чистий і жертвний, ніж російський. Поляки започаткували ідею жертвного месіанізму на противагу російському, який передбачав загарбання чужих земель.

Багато гріхів було в старій шляхетській Речі Посполитій, уважав М. Бердяєв, але вони були спокутувані жертвою польського народу, пережитою ними "Голгофою" в часи після розподілів. Польський месіанізм - цвіт польської духовної культури - переміг польські недоліки й вади, спалив їх на жертвному вогні. Стара легковажна Польща з магнатськими бенкетами, мазуркою й пригнобленням простого народу завдяки ідеї месіанізму перевтілилася в Польщу страдницьку [Там само, с. 163].

Прометеївські й месіанські мотиви, що прозвучали у творах А. Міцкевича, набули популярності в Україні. Поезією видатного поляка захоплювалися члени надніпрянського Кирило-Мефодіївського братства. Написана Миколою Костомаровим "Книга

буття українського народу" - програмний документ Кирило-Мефодіївського товариства - багато в чому перегукувався з творами А. Міцкевича [19, с. 386]: той же біблійний стиль, та ж ідея слов'янської федерації, такий же лаконічний виклад національної історії, та ж віра в націю, яка обов'язково прокинеться з невідьничього сну.

У грудні 1846 р. Тарас Шевченко передав через члена Кирило-Мефодіївського товариства М. І. Савича, який їхав до Парижа, рукопис поеми "Кавказ" для А. Міцкевича. У цьому невмирущому творі українського генія співзвучними поглядам А. Міцкевича були прометеївські мотиви. Т. Шевченко в поемі "Кавказ" пророчо відобразив боротьбу поневолених народів з російським царизмом: "...споконвіку Прометей став узагальненим образом незламного борця за щастя людства й символом національно-визвольної боротьби поневолених народів.

Можна стверджувати, що саме тоді перший раз поляки використали порівняння зі справжнім, вибраним народом, який дав світові Мойсея, пророків та авторів Біблії. Ідея месіанізму Польщі протягом століть впливала на формування свідомості пересічного поляка, а прометеїзм став утіленням історичної місії польського народу, який ментально був вихований і готовий до того, щоб добровільно взяти на себе обов'язок нести світло західної цивілізації на схід, аж до степів Євразії [21, с. 4]. Підтвердження цих слів знаходимо у творах головного теоретика прометеїзму - В. Бончковського, який був переконаний в тому, що концепція прометеїзму зародилася на базі ідеї Польщі як "Християнського муру" Європи [22, с. 50].

Польський прометеїзм увібрав у себе не лише всі елементи месіанської ідеї XIX ст., а й попередні досягнення польської суспільно-політичної думки. Найбільшим плодом месіанського максималізму став польський прометеїзм [23, с. 77], що відобразив суть великодержавного інтересу Польщі на сході. В. Бончковський як головний теоретик концепції прометеїзму розрізняв прометеїзм Польщі як держави і польський прометеїзм як елемент польської духовної місії, як виразник жертвовності польського народу. Він уважав, що, керуючись цими мотивами, поляки добровільно стануть на захист "поневолених Москвою" народів: українського, грузинського, азербайджанського, північно-кавказького, вірменського та інших. Як вираз польського посланництва, згармонізованого з польським державним інтересом, польський прометеїзм мав стати головним знаряддям здобуття й утвердження великодержавного статусу Польщі [Там само, с. 78].

Прометеїзм поєднувався з політичною течією, яка в Росії бачила головного ворога незалежності Польщі [24, с. 9]. Гасла на повстанських прапорах "За вашу і нашу свободу!" виражали суть усієї польської політичної ідеології, що базувалася на Ягеллонській ідеї. Маніфест, виданий під час січневого повстання в Королівстві Польському, звертався до ідеї єдності "...поляків, литовців і русинів" [25, с. 149]. Найкращим доказом цього була медаль, що з'явилася з нагоди скасування панщини. На її реверсі були зображені герби Польщі, Литви й Русі. Польські патріоти, звертаючись до литовців, білорусів й ук-

раїнців, сподівалися на їхню підтримку в боротьбі з царизмом.

Польські національні повстання 1830-1831 рр. і 1863-1864 рр. були жорстоко придушені російськими військами. Під час листопадового повстання³, яке тривало 325 днів, у Королівстві Польському, Литві й Україні загинуло близько 40 тис. осіб. Січневе повстання було найтривалішим: воно почалося в січні 1863 р. й завершилося наприкінці 1864 р. У боях із царськими військами загинули десятки тисяч учасників повстання, 1 тис. осіб була страчена за вироками судів, 12 тис. 721 особа відправлена на каторгу й заслання в Сибір, на Кавказ, у сучасний Казахстан, а також на військову службу до складу російської армії⁴. Погоджуємося із сучасним російським дослідником М. Бухарінім, який твердить, що внаслідок кривавого фіналу повстання постраждав престиж Росії як "цивілізованої країни" [26, с. 3]; тоді як поляки, які зазнали тяжких втрат у військовому й політичному протистоянні, самостверджувались як нація, підкреслюючи свою культурну й цивілізаційну перевагу.

Російська імперія так і не змогла культурно асимілювати поляків, які залишалися інородним тілом в імперії. Царський генерал-майор С. Старинкевич, який був президентом Варшави в 1875-1892 рр. й мав можливість добре пізнати місцеве населення, у своїх щоденниках писав: "Не можна змінити національності насиллям, переробити поляків у росіян, ті, що так роблять, не вірять у можливість зближення з нами поляків" [Там само]. Можна було перемогти поляків на полі битви, але підкорити їх було нереально, оскільки за ними стояла історична великодержавна європейська спадщина.

Польща стала сприйматися як внутрішня загроза імперії, джерело повстань і революцій. У російській політиці та свідомості російського суспільства актуальним стало польське питання - одне із найважливіших у політиці Росії. Польська національна самосвідомість формувалась у душі протистояння Росії. У підсумку польський фактор сприяв посиленню відцентрових тенденцій у монархії Романових і значною мірою сприяв її краху [27, с. 215].

Висновки

Отже, концепція прометеїзму увібрала в себе ідеї й традиції "Великої еміграції". Елементом цієї концепції стала теза про польський месіанізм, богообраність поляків і їхнє призначення захищати християнську Європу, що зародилася у середовищі Великої еміграції й знайшла найповніший вияв у творчості А. Міцкевича. Так традиції давніх Ягеллонів, польських повстанців і патріотів-емігрантів XIX ст. стали дороговказом для Ю. Пілсудського, якому волею долі випало відіграти вирішальну роль у відродженні незалежної Польщі.

У контексті досліджуваної проблеми перспективним виглядає дослідження ідеї месіанізму в українській суспільно-політичній думці.

³ У польській традиції й історіографії за назвою місяців повстання 1830-1831 рр. названо "листопадним", а 1863-1864 рр. - "січевим".

⁴ У 20-х рр. XX ст. у Сибіру проживало більше 300 тис. польських переселенців і засланців, серед яких переважала інтелігенція.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bartoszewicz H. Roman Knoll wobec sprawy niepodległości Ukrainy 1917-1921. Z dziejów prometeizmu polskiego / H. Bartoszewicz // Polska i jej wschodni sąsiedzi. - T. 6 / [pod redakcją A. Andrusiewicza]. - Rzeszów, 2005. - S. 11-30.
2. Borkowicz J. W poszukiwaniu gwarancji. Prometejski nurt polskiej myśli wschodniej / J. Borkowicz // Okrąg Koszykowa / [red. Jacek Borkowicz, Jacek Cichocki, Katarzyna Pełczyńska-Nałęcz]. - Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 2007. - S. 47-63.
3. Лескинен М. В. Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой / М. В. Лескинен. - М. : ИСПРАН, 2002. - 178 с.
4. Щегельська Ю. Месіанство, сарматизм, прометеїзм... Вплив політичних поглядів польських мислителів на роль, місце та цивілізаційну місію Польщі й поляків у світі, на формування інтегрованого образу країни / Ю. Щегельська // Віче. Журнал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/773/>.
5. Bączkowski W. Praemurale Christianitatis // Bączkowski W. Grunwald czy Piławce? / W. Bączkowski. - Warszawa : Wydawnictwo "Myśli Polskiej", 1938. - S. 53.
6. Tazbir J. Polska przedmurzem Europy / J. Tazbir. - Warszawa : Twój Styl, 2004. - 216 s.
7. Nowak A. Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918-1921). koncepcja i realizacja / A. Nowak // Zeszyty Historyczne. - Paryż, 1994. - S. 3-22.
8. J. R. Z dziejów prometeizmu polskiego // Wschód-Orient. Kwartalnik poświęcony sprawom wschodu. - Warszawa, 1937. - Rok. VIII. - № 1-2. - S. 5.
9. Крысань М. А. Адам Ежи Чарторыский / М. А. Крысань // Вопросы истории. - 2001. - № 2. - С. 58-68.
10. Лисяк-Рудницький І. Козацький проект Міхала Чайковського під час Кримської війни: аналіз ідей / І. Лисяк-Рудницький [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/rudnycki-2.htm>.
11. Biblioteka Polska w Paryżu (BPP), Muzeum Adama Mickiewicza, sygn. 876 (Kozacy Sułtańscy), k.213 ([Czajkowski Michał] Mehmet Sadyk Pasza, Rozkazy dla I i II rządu Kozaków Otomańskich, 1855 [2]).
12. Иванов В. И. Польский месианизм как живая сила / В. И. Иванов // Польская и русская душа. От Адама Мицкевича и Александра Пушкина до Чеслава Милоша и Александ-
- ра Солженицына. Антология. Материалы к "каталогу" взаимных предубеждений между поляками и русскими / [ред.-сост. Анжей де Лазари]. - Варшава : Польский институт международных дел, 2003. - 472 с.
13. Здоховски М. Антиномии русской души. Николай Бердяев / М. Здоховски // Польская и русская душа... - С. 167.
14. Красиньски З. Польша и Европа / З. Красиньски // Польская и русская душа... - С. 60.
15. Трентовски Б. Изображения национальной души, написанные соотечественником / Б. Трентовски // Польская и русская душа... - С. 81.
16. Mickiewicz A. Dziady / A. Mickiewicz. - Warszawa, 2003. - 350 s.
17. Мицкевич А. Книги польского пилигримства (фрагменты) / А. Мицкевич // Польская и русская душа... - С. 26.
18. Бердяев Н. А. Русская и польская душа / Н. А. Бердяев // Польская и русская душа... - С. 162.
19. Вервес Г. Д. Мицкевич / Г. Д. Вервес // Українська літературна енциклопедія. - Т. 3. - К., 1995. - С. 386.
20. Шевченко Т. Повне зібрання творів в дванадцяти томах. - Том перший. Поезія. 1837-1847 / Т. Шевченко. - К., 1989. - С. 246.
21. Braun J. Polska a zagadnienia prometejskie / J. Braun // ZET. Sztuka, kultura, sprawy społeczne. - Miesięcznik pod red. Jerzego Brauna. - 1939. - Rok VIII. - № 3 (137). - S. 4.
22. Bączkowski W. Polska a Moskwa // Bączkowski W. Grunwald czy Piławce? / W. Bączkowski. - Warszawa : Wydawnictwo "Myśli Polskiej", 1938. - S. 50.
23. Bączkowski W. Prometeizm polski a idea słowiańska // Bączkowski W. Grunwald czy Piławce? / W. Bączkowski. - Warszawa : Wydawnictwo "Myśli Polskiej", 1938. - S. 77.
24. Miedziński B. Polityka wschodnia Piłsudskiego / B. Miedziński // Zeszyty Historyczne. - Paryż, 1975. - Z. 31. - S. 9.
25. Kaczmarczyk J. Rzeczpospolita Trojga Narodów. Mit czy rzeczywistość. Uгода Gadziacka - teoria i praktyka / J. Kaczmarczyk. - Kraków : Księgarnia Akademicka, 2007. - S. 149.
26. Бухарин Н. И. Российско-польские отношения в XIX - первой половине XX в. / Н. И. Бухарин // Вопросы истории. - 2007. - № 7. - С. 3.
27. Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше / Л. Е. Горизонтов. - М. : Индик, 1999. - С. 215.

V. Komar

MESSIANISM IDEAS OF "BIG EMIGRATION" IN POLAND'S PROMETHEISM CONCEPT OF THE 1920s - 1930s

The article deals with the influence of "Big Emigration" ideas (A. Mitskevych's ideas, in particular) on the formation of the prometheism concept, which envisaged the USSR disintegration into separate national states with their subsequent federation with Poland.

Key words: messianism, prometheism, "Big Emigration", prometheism concept, A. Mitskevych.

© В. Комар

Надійшла до редакції 30.08.2011

№ 6 (113) вересень-жовтень 2011 р.